

نقدی بر دو کتاب از مجله خاور میانه (۱) .

جامعه شناسی روستائی ایران ؛ از خسرو خسروی ، تهران ، دانشگاه تهران .
۱۳۵۱/۷۳-۱۹۷۲ ، درهفت فصل ۱۸۶ صفحه ، بانضمام جداول ، کتابشناسی ، فهرست
اعلام ، قیمت ۱۲۰ ریال .

بینه ؛ از جواد صفی نژاد ، تهران ، دانشگاه تهران ، ۱۳۵۱/۷۳-۱۹۷۲ ، درهشت
بخش ۱۵۵ صفحه ، بانضمام جداول و نمودارها ، قیمت ۶۵ ریال .

این دو کتاب شامل مطالعات اجتماعی - اقتصادی دربارهٔ جامعه روستائی ایران است
که به همت دو تن از بهترین محققان این کشور انجام یافته است . هر دو تن عضو موسسه
مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران (که اخیراً " به دانشکده علوم اجتماعی تبدیل
شده است) می باشند و مطالعات و تحقیقات ارزنده‌ای که انجام داده‌اند شهرت فراوان
دارد . انتشارات اخیر آنان نه تنها از همان سطح تالی کارهای پیشین ایشان بر حوردار
است بلکه از این لحاظ که برای نخستین بار مسائل ویژه‌ای را دربارهٔ جامعه روستائی ایران
مطرح می کند سهم مهمی در روستا شناسی ایران دارد .

(1) Eric J. Hoogland, The Middle East journal, Vol. 28,
Spring 1974. pp. 188-189.

کتاب خسرو خسروی از این لحاظ دارای اهمیت است که برای نخستین بار ساختن و تجزیه و تحلیل یک تئوری جامعه روستائی ایران را به زبان فارسی یا هر زبان دیگری معرفی می کند هر چند کاری بلند پروازانه است اما دکتر خسروی کاملاً " شایستگی آنرا دارد که از عهده این مهم برآید . او انسان شناسی است که در فرانسه آموزش دیده و سال ها به مطالعه و مشاهده جوامع روستائی و عشائری پرداخته است . کتاب او با بررسی اجمالی زمینه تاریخی مالکیت زمین و تحول آن تا زمان آغاز برنامه اصلاحات ارضی در ژانویه ۱۹۶۲ ، شروع می شود و با بررسی چگونگی تاثیر آن تحول در روابط شهری - روستائی ادامه می یابد (فصل ۱) ، فصل دوم به ارائه نظریه دکتر خسروی اختصاص یافته است مبتنی بر اینکه جامعه روستائی ایران از سه بخش متمایز تشکیل شده است : روستائیان و کشاورزان ، روستائیان و عشایر و فقط عشایر . سازمان تولید اقتصادی معیار اصلی تشخیص این سه نوع جامعه می باشد . مثلاً " در گروه اول کشت محصول بر طبق یک برنامه زمانی ثابت عامل مسلط را در اقتصاد تشکیل داده و دامداری ، باغداری و صنایع دستی در درجه دوم اهمیت قرار دارد . در جوامع آمیخته عشائری و روستائی ، کشاورزی بطور مشخص نسبت به دامپروری در مرتبه دوم قرار می گیرد . اقتصاد جوامع عشائری بیابانگرد کاملاً " به رمه داری وابسته بوده و حتی مالکیت خصوصی زمین در این جوامع مفهومی ندارد (ص ۷۴) .

در فصل های دیگر کتاب ، دکتر خسروی ساخت های اجتماعی روستائی را بررسی کرده و وجوه اختلاف و تشابه میان این سه نوع جامعه را نشان می دهد . در بحث از ساخت خانواده (فصل سوم) می بینیم که صرف نظر از اینکه یک جامعه دارای اقتصاد مسلط کشاورزی یا شیبانی باشد بعد خانوار ارتباط نزدیک با ثروت دارد . بدیگر سخن خانواده های بزرگتر آنها هستند که مالک زمینهای بیشتر و حق آب و یا دام زیادتر می باشند . همچنین ثروت یکی از تعیین کننده های عمده منزلت اجتماعی در داخل هر سه گروه است .

پیش از اصلاحات ارضی (فصل چهارم) قشر بندی اجتماعی در انواع جوامع روستائی مشاهده می گردد . مشخص ترین الگوی این قشر بندی در روستاهای سنتی دیده می شده بطور آشکار جامعه به کسانی که مالک زمین بودند ، کسانی که از محصول آن زمین سهم می بردند و کسانی که هیچگونه حقی نسبت به زمین نداشتند تقسیم می شد . از آنجائیکه در برنامه اصلاحات ارضی اجاره زمینهای زراعی مورد توجه بود اثرات آن بیشتر در این روستاها چشم می خورد . در فصل پنجم مولف به تحلیل نتایج اصلاحات ارضی در جامعه روستائی بویژه در گروه جامعه روستائیان و کشاورزان می پردازد و سه تحول عمده را مورد ملاحظه قرار می دهد :

۱- پیدایش یک طبقه جدید دهقانان خرده پا که بیش از ۸۶ درصد آنها مالک اراضی

کمتر از ۱۰ هکتار می باشند .

۲ - پیدایش یک " بورژوازی روستائی " (ص ۱۵۸) متشکل از دکانداران و رباخواران که بخش عمده تولید مالیانه را از طریق کنترل سرمایه و وام هائی که با نرخ بهره گزاف داده می شود بخود تخصیص داده اند .

۳ - پیدایش یک پرولتاریای روستائی شامل یک میلیون خانوار بی زمین .

این تحولات کم و بیش در جوامع آمیخته عشایری و روستائی نیز دیده می شود اما در جوامعی که صرفاً " بیابانگرد می باشند بهیچوجه مشاهده نمی گردد .

در مجموع ، خواندن این کتاب خوب که درباره جامعه روستائی ایران نوشته شده بطور کلی به محققان ایران امروز یویژه به انسانشناسان قویا " توصیه می شود . یادداشت‌ها وزیر نویسه‌های فراوان مولف ، جداول آماری متعدد و بیبلیوگرافی عالی کتابها و مآخذ فارسی به مراتب بر ارزش کتاب افزوده است .

کتاب بنه تألیف جواد صفی نژاد نیز به همین اندازه در خور ستایش است . صفی نژاد محققى علاقمند است که دوازده سال را وقف تحقیق و مطالعه در باره جوامع روستائی و روستاهای ایران کرده است . از میان آثار متعدد منتشر شده او کتاب " طالب آباد " که اینک اثری کلاسیک از یک روستای ایران به شمار می رود از همه مشهورتر است ، در این کتاب نخستین بار صفی نژاد ساخت و کارکردهای بنه را که یک نوع سازمان کار منحصر به فرد گروهی دهقانی است آشکار ساخته .

کتاب حاضر یک بررسی عمیق درباره بنه است که هر چند اصولاً " بر پایه تحقیقات وسیع در طالب آباد نوشته شده ولی از مطالبی هم که درباره بنه‌ها در قسمت‌های دیگر کشور گرد آوری شده نیز استفاده گردیده است .

سه فصل بخش اول کتاب به توصیف بنه آن چنان که پیش از اصلاحات ارضی وجود داشته اختصاص داده شده است ، بخش دوم تجزیه تحلیلی از تغییر و تحول بنه‌ها در نتیجه برنامه تقسیم اراضی می باشد ، در بخش سوم (فصل ۷) به منظور مقایسه عملکرد بنه‌ها در قسمت‌های خاوری ایران ، مورد بحث قرار گرفته است .

توصیف بنه‌ها قبل از اصلاحات ارضی به عنوان اشکالی از تعاونیهای روستائی که برای بهره‌برداری موثر و کارآمد از اراضی قابل کشت سازمان یافته بوده به تفصیل آمده است . مولف روابط اقتصادی و اجتماعی بنه‌ها را با مهارت مورد بحث قرار داده و از این لحاظ کمک قابل ملاحظه‌ای به آگاهی ما از روستای ایران کرده است . به عنوان مثال با دلائل و مدارک کافی نشان می دهد که بر خلاف تصوراتی که از دیر باز وجود داشته است محصول

بین مالک و زارع تقسیم نمی شده بلکه در واقع تقسیم محصول بین مالک و بنه صورت می گرفته است. مثلاً " در طالب آباد سهم مالک از محصول $\frac{۲}{۳}$ بوده و بقیه را بنه دریافت می کرده. از آنجا که هر بنه شش عضو داشت سهم واقعی زارع فقط $\frac{۵}{۵}$ درصد کل محصول بنه بود. حتی این مقدار ناچیز سهم واقعی و آنچه حقیقتاً " نصیب زارع می گردد نبوده زیرا هر بنه مجبور بود بخشی از سهم خود را پیش از آنکه محصول بین اعضاء بنه تقسیم شود به اشخاص مختلفی که خدمات غیر کشاورزی انجام داده بودند بدهد.

در بحث از تغییر و تحول بنه‌ها در نتیجه تقسیم اراضی نظر صفی نژاد اساساً " این است که اهمیت بنه‌ها به عنوان نهادهای اجتماعی در حال کاهش است. عوامل موثر در این تحول متعدد است ولی به نظر می رسد که عامل عمده وسعت کم اراضی دهقانی باشد. از هم پاشیدگی بنه‌ها در طالب آباد از سال ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۲ بررسی و پیمایی شده است. پیش از اصلاحات ارضی تعداد ۱۰ بنه هر یک، مرکب از شش نفر در این روستا وجود داشت. در حالیکه در بهار ۱۹۷۲، ۱۴ نفر از این ۶۰ زارع به تنهایی و بقیه بصورت گروههای دو سه و چهار نفره در زمینهای خود کار می کردند (ص ۱۰۲ تا ۱۰۸).

مولف معتقد است که عامل عمده‌ای که از بهم پاشیدگی کامل بنه‌ها جلوگیری می کند پیوندهای خویشاوندی است.

در اهمیت این بررسی به موقع و دقیق مبالغه نشده است. این منتقد مخصوصاً " آنرا به عنوان راهنمای تحقیق راجع به بنه‌ها، نهادی که تاکنون کمتر شناخته شده و تدریجاً " در حال از میان رفتن است به ویژه ارزنده یافت. گنجینه اطلاعات، جداول آماری، شکل‌ها و نمودارهای کتاب منبع عمده‌ای برای افراد علاقمند به تاریخ اقتصادی و اجتماعی معاصر ایران به شمار می رود.

ترجمه: منوچهر صبوری کاشانی